

Föreningsliv som lokalt narrativt ekosystem

Alf Arvidsson

Rapport nr 2

Projektet Muntligt berättande som immateriellt kulturarv och samhällskraft

Februari 2021

UMEÅ
UNIVERSITET

Vetenskapsrådet Dnr 2016-02275

Berättelser *framförs* i olika *situationer* – tillfällen då fler människor är samlade. Situationerna är på en gång unika, men också upprepningar; samma individer, samma tidpunkt under dagen veckan och året, samma plats, samma syfte – samma förväntningar på vad som ska, bör eller får hända, färdiga mönster för hur deltagare beter sig- vilka berättelser, vilka typer av berättelser, vilka sätt att berätta berättelser, vem som får berätta, hur man ska lyssna och reagera. Uppmärksamhet på miljöer där berättelser framförs och cirkulerar har på olika sätt uttryckts i termer av berättelser ”i samhället” (Bauman 1986, Degh 1995) eller lokal tradition (ref) men också mer specifikt med begrepp som miljö eller ekologi, t ex Carl Wilhelm von Sydows ekotyp-begrepp (Hasan-Rokem 2016), eller traditionsmiljö (Honko & Löfgren 1980). Ekotypbegreppet har främst den unika berättelsen i fokus men tillskriver det lokalt avgränsade sammanhanget produktiv betydelse¹.

I en berättarekologi cirkulerar berättelser och berättare, mellan snarlika situationer. Berättelser upprepas men kanske med små anpassningar, små skillnader i lyssnarnas reaktioner, små skillnader när någon lyssnare i sin tur upprepar en berättelse för en delvis annorlunda lyssnarskara. Alternativa uttolkningar och ifrågasättanden, förenklingar, förtydliganden, utbroderingar och förvrängningar. Familjen och släkten har uppmärksammats som ett sådant socialt sammanhang där berättelse cirkulerar, återberättas, omtolkas (Langelier & Peterson; Ochs & Capps).

Går vi utanför dessa privata sammanhang och ut i lokala offentligheter, kan vi i det förindustriella svenska bondesamhället anta att socknen som avgränsat nätverk, med informella möten på kyrkbacken, bröllop och begravningar, auktioner, arbetsgillen, besök mellan grannar, släktingar och bekanta, bildade en miljö där berättelser cirkulerade, enskilda personers upplevelser blev till allmän egendom, vardagliga kunskaper förmedlades genom instruerande, varnande, komiska och tragiska exempel.

Finns det motsvarande lokalt offentliga cirkulationskretsar där muntligt berättande förmedlar berättelser idag? På familjesidorna eller sidorna i slutet av sportavdelningen finns i ”landsortstidningar” ofta referat från möten i föreningslivet – ett stående inslag sedan 1900-talets början då den liberala och socialdemokratiska pressens anknytning till föreningslivet var starkt. Nu är inte nyhetsfunktionen lika betydelsefull men för föreningsmedlemmarna är referaten en viktig manifestation av att de bedriver verksamhet. Oftast är det någon av

¹ Arbetet har utförts inom det av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet Muntligt berättande som immateriellt kulturarv och samhällskraft, Dnr 2016-02275.

medlemmarna själva som skriver referaten; de senaste 20 åren har de nya tekniska möjligheterna gjort att det också ingår färgbilder som standard.

Jag har bevakat denna publiceringsform under några års tid (2013-2019) och samlat klipp som handlar om hur berättande ingått som del i mötesprogrammet. Majoriteten av de föreningsmöten som refereras är arrangerade av PRO eller andra pensionärsföreningar, och för andra möten finns det också tecken som indikerar en hög medelålder. Invandrarföreningar är ytterst lite representerade. Vissa möten är slutna medan andra även om de arrangeras av en förening vänder sig till en lokal allmänhet.

Vad är det då som händer på föreningsmötena? Några exempel på hur det uppfattats först av skribenterna och sedan av mig:

Birger Johansson, född under tidigt 1920-tal ”berättade minnen från sitt långa liv” som gäst hos Frimurarnas Pensionärsklubb (Västerbottens-Kuriren 20180418) vilket innefattade biografier, folkskola, mobbing på läroverket, hembränning, militärtjänstgöring under andra världskriget. ”Han avslutade med att berätta om några av den tidens kändisar, som fjärrskådaren Gustaf Adolf Karlsson och spökflygaren.”

En artikel på familjesidan (VK 20150923) handlar om att Ivan Nilsson berättade för ”Gumbodabor i försakingringen” i Umeå, i anledning av att han skrivit en memoarbok, ”Drömmen om Brasilien”. Vem som ordnat evenemanget anges inte, men personen kallas ”barndomskamraten”. Nilsson berättade ”om sina öden och äventyr till sjöss, om den vresiga norra Atlanten om vintern, om härliga sjöresor över ekvatorn, om vistelsen i Brasilien och om sin blixtförälskelse i den brasilianska flicka som blev hans livskamrat.” Här förenas det exotiska av bilder från fjärran miljöer, hans extraordinära levnadslopp (pendlingen för makarna mellan en storstad i Brasilien och byn Gumbodabäcken), och det gemensamma igenkännandet och kollektiva minnandet (”Gumbodaborna sedan svunna tider njöt av framställningen, de mindes och kände till vissa avsnitt men det mesta var nytt”).

Dragspelaren Åke Svahn underhöll på PRO Tegs musikkafé, ”bjöd deltagarna på en härlig blandning av sång och historier från sin barndom, samt under hela livsresan fram till nu” (VK 20180307). Berättelserna utgör en musikalisk historia från att Åke började lära sig spela som 8-9-åring, orkestrar han är med i, och om sin personliga relation till de låtar han framför (till exempel ”Anthem från Chess, som han hade hört live i London”).

På samma sida står om LIPS (Landstingets idrotts- och personalsammanslutning)-veteranernas årsmöte som avrundade med Marie-Louise Brändströms berättelse om en resa till Kuba.

En notis handlar om Solbackakyrkan i Holmsund som har samlingar varannan onsdag för inspiration och kunskap och kravlös samvaro. Förra bokhandlaren Henrik Bergner berättade om författarmöten, ”allt ifrån de välkända Västerbottensprofilerna Torgny Lindgren, P O Enquist och Anita Salomonsson, till Åsne Seierstad, Tomas Sjödin och Sune Jonsson. Även möten med Kjell-Olov Feldt och Birgitta von Otter, P G Gyllenhammar och Margot Wallström fick åhörarna ta del av” (VK 20180305).

En avdelning av SKPF ”hade inbjudit Harry och Doris Jonsson från Gullmark, Bygdeå, för att berätta om sina resor på motorcykel genom bland annat Sverige och Ryssland” och de valde att berätta om en resa de gjorde till Krim (VK 20180305).

Samtliga dessa exempel handlar om *självupplevt* berättande. Det är inte de dramatiska händelserna som står i centrum; även om berättelserna kan innehålla stor dramatik är den egna upplevelsen grundläggande för berättarsituationen. Berättaren får ordet i kraft av att själv vara huvudpersonen. Berättarna anges ofta som gäster eller inbjudna – det senare utesluter inte att de också är medlemmar i föreningen men här tillskrivs de en speciell status, de är personer som har något att berätta.

Samtidigt är det inte vilka upplevelser, situationer och miljöer som helst som relateras. För att något ska vara värt att berätta och intressant att lyssna på krävs något utöver det vanliga. Att kunna berätta om *andra tider* och *andra platser* ger det självupplevda ett narrativt värde; det behöver inte innehålla stor dramatik, men genom berättarens närhet uppstår en personlig relation som mellan publik och *den berättade världen* (Galloway Young 1987). Det abstrakt avlägsna får konkretion och gestalt.² Därför är *resor* till andra länder och *minnen* av svunna tider presumtivt gångbara berättarteman.

Det berättarvärda kan också finnas i erfarenheternas bas: den egna existensen och livets förlopp. I exemplen Ivan Nilsson och Åke Svahn är det livsberättelsens format som skapar helhet och autenticitet för framförandet. Enskilda händelser får betydelse i relation till hur de ändrar livsstatus. Att Ivan Nilsson skrivit en memoarbok och därigenom får uppmärksamhet och blir tillfrågad om att berätta i ett lokalt sammanhang är inget ovanligt mönster; processen minnande – skrivande – muntligt berättande har en logik av att omvandla det personliga till något socialt användbart. Många memoarer och självbiografier produceras och trycks för att berättelserna ska nå ut i de egna nätverken och lokala sammanhangen; trycken är minnes- och kommunikationstekniska hjälpmedel snarare än uttryck för ambitioner att placera sig i en litterär offentlighet.

² Det ovanliga som gör något intressant att lyssna på kan också finnas i sättet att berätta, eller vem som berättar.

Birger Johansson blandar minnesbilder från sin uppväxt med vittnesbörd om andra människor och miljöer, och balanserar mellan att sätta den egna livsberättelsen i centrum och att förmedla intryck av andra. Att minnas andra *personer*, sedan länge bortgångna, är uppskattat och samtalsdrivande, det hjälper en berättare att etablera samförstånd med andra ur samma generation, det kan också definiera situationen i dialogisk riktning genom att trigga publikens egna minnen. Ofta är det färgstarka personer med slagkraftiga repliker eller originella särdrag, eller människor i samhällets marginaler som blir ihågkomna.

En annan dimension finns när berättaren har en mer offentlig position av att vara känd, och mötet i sig med berättaren kan tillskrivas ett egenvärde. Ett exempel är att Toini Rönnlund anlätades av flera föreningar för att berätta om sitt liv (Vbn 181101), där de två guldmedaljerna i skidor 5 och 10 km från OS i Grenoble 1968 är det mest uppmärksammade inslaget, men inramat i en livsberättelse med hennes bakgrund som finskt barn skickat till Sverige under andra världskriget.³ Ett annat exempel är hur Georg Andersson berättar en livsberättelse med en med publiken gemensam uppväxt på Västerbottnisk landsbygd men också en yrkeskarriär via läraryrket till att bli minister och därefter landshövding i hemlänet – där förenas den kollektiva berättelsen om delaktighet i moderniseringen av Sverige med den mer unika erfarenheten av en position i landets politiska toppskikt (VK 170520).

Ofta återkommande i min samling är Greger Ottosson (1955-2020) som var flitigt anlätad som berättare och musiker (dragspel, munspel, sång/gitarr). Greger hade en rik repertoar av berättelser från sin egen uppväxt på landsbygden och från sin farfar och andra släktingar och grannar. Han hade också mer genomarbetade berättarföreställningar som inte krävde någon större scen än det vanliga föreningsmötet, och – särskilt när han var anställd vid Västerbottensteatern – föreställningar som förmedlades i en mer konventionell teaterinramning. Här var levnadsöden från den regionala landsbygden ett vanligt tema han arbetade med. Här representerar Greger och Åke Svahn den vanliga kombinationen av att vara musiker och berättare, vilket kan ge många olika gestaltningar: växla låtar med allehanda berättelser, berätta en historia om varje låt, berätta en musikers levnadsöde.

Det ska noteras att föreningsmöten också kan ha gäster som *håller föredrag, ger information* eller *läser* ur sina eller andras böcker. Att någon *berättar* ska relateras till dessa andra benämningar – det är inte synonymer, utan signalerar skillnader i talarens roller, auktoritet, genreförväntningar. Det är kunskap, men särskilt sådan som är personligt förankrad i berättarens erfarenheter. Det kan vara språkligt välformulerade texter, men tillkomna för det

³ Den narrativa potentialen användes redan i den biografi som lanserades kort efter OS-vinsterna, *Från adresslapp till guldmedalj* (Gustafsson 1969).

muntliga tilltalet, med blicken mot publikens ögon och mimik och kroppsspråk delaktigt i framförandet. Tidningarnas rubriksättare skapar med de återkommande begreppen *berättade* och *delade med sig* bidrar till att skapa en särskild förståelseram.

Det lokalt och regionalt förankrade föreningslivet kan sägas utgöra struktur i ett *narrativt ekosystem* där berättare och berättelser cirkulerar. Föreningar är ofta del av en nationell gemenskap, och det cirkulerar berättelser inom nationella organisationer, men vad som särskiljer de lokala systemen är att de möjliggör en lokal/regional cirkulation av berättare mellan olika föreningar. Här finns programläggare/handläggare på studieförbunden (som kan förmedla såväl kontakt med berättare som pengamedel till resor och arvode) som viktiga nätverksaktörer.⁴ Med cirkulationen av berättare kommer också motsvarande cirkulation av berättelser, vilka kan informellt binda samman de olika lokala sammanhangen och därigenom bygga (känslor av) lokal identifikation. Är därtill de berättelser som cirkulerar också byggda på en förutsatt delad lokal kännedom om platser och människor förstärks karaktären av berättandet som performativ lokal identitet. Användning av dialekt i berättelserna, eller de närliggande genrerna uppläsning av dikter eller berättelser på dialekt, kan bidra ytterligare till lokal identifikation (men också verka exkluderande).

Föreningslivet med sina etablerade personkonstellationer, där ”alla känner alla” åtminstone efter längre deltagande och samtidigt inte nödvändigtvis träffar varandra vardagligdags är också en arena för spontana berättarsessioner över det självklara kaffedrickandet (vilket är en praktik som länkat samman den formella föreningsaktiviteten med ett välkänt vardagligt mönster från hemmiljöer). Denna folkliga praktik har också stått modell för berättarrörelsen i formen *Berättarkafé* (Olsson & Palm 2007).

Sammanfattningsvis, några tendenser:

Att berätta om det självupplevda är något som passar för föreningslivets lilla scen, och därigenom tillhandahålls en miljö för muntligt berättande. Men det är berättelser om andra platser, andra tider – ofta barn- och ungdomsår – som vanligen lockar. Det självupplevda kan också handla om att ha upplevt personer som står ut från det vanliga. I förlängning finns

⁴ Även lyssnarna kan också sägas cirkulera för den enskilde berättaren som kan bli anlitad i många sammanhang och möta samma personer i nya inramningar.

utrymme för den som kan förmedla berättelser från tidigare generationer att bli uppskattad och få en expertroll, men också här är en direktkontakt viktig för trovärdighet.

Samtidigt som föreningslivet erbjuder en scen för envar, regleras tillträdet av ett erkännande. Den som gjort resor, har rätt ålder eller på annat sätt förutsätts ha tillgång till något berättansvärt positioneras som trovärdig som berättare. Lägg därtill kommunikativa förmågor som gör personen duktig som berättare

Litteratur

- Bauman, Richard. 1986. *Story, Performance, and Event: Contextual studies of oral narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Degh, Linda. 1995. *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia. FF Communications 255.
- Gustafsson, Toini. 1969. *Från adresslapp till guldmedalj*. Stockholm: Bonniers.
- Hasan-Rokem, Galit. 2016. 'Ecotypes: Theory of the Lived and Narrated Experience.' *Narrative Culture* 3:1, 110-137.
- Langellier, Kristin M & Eric Peterson. 2004. *Storytelling in Daily Life: Performing Narrative*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nilsson, Ivan. 2014. *Drömmen om Brasilien*. Umeå.
- Ochs, Elinor & Lisa Capps. 2001. *Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge: Harvard University Press.
- Olsson, Pelle & Göran Palm. 2007. *Berättarkafé – allt du behöver veta*. Stockholm: Liv i Sverige.
- Young, Katherine Galloway. 1987. *Taleworlds and Storyrealms: The Phenomenology of Narrative*. Dordrecht: Nijhoff.